

Porträttet

Att skriva kort är en svår konst som inte alla behärskar. De utlovade minipor­trätten blev därför inte så små. Karl-Erik Forsberg, nestorn bland den handfull Baselelever som vi presenterar, kan du läsa om i Blad 6. Nu följer de två första av de följande i den ordning vi gick i Allgemeine Gewerbeschule. På svenska betyder det Allmänna Hantverksskolan och kan beskrivas som en kombination av Konstfack och Skolan för Bokhantverk.

Ett par Baselelever

Att jag, *Kerstin Anckers* (1931 –) kom in på Konstfack just fyllda 18 och utan några förstudier var inte så ovanligt som det är nu för tiden. Visst hade jag hållit på litet tidigare: krokiteckning nå­ gång i veckan hos Otte Sköld, ett par akvarellkurser på somrarna. Viktigast var kanske att jag under ett par år hade varit ansvarig för den grupp som måla­ de kulisser och sminkade i en skola där det spelades mycket teater. Jag skulle bli målare – trodde jag. Men på grund av ekonomisk ångslan prövade jag in på Teckningslärarinstitutet inom Konstfack. Måla kunde jag ju göra på de långa sommarloven, och lite omkring jul och påsk kanske.

Sen gick det som det gick, jag ansågs begåvad för skrift och redan under den första värterminen erbjöds jag jobb genom skolan. Som skrivare på Kungl. Utrikesdepartementets ceremonibyrå. Jag hade roligt där, blev bjuden på ambas­ sadernas cocktailpartyn och baluner vid utländska flottbesök – men stanna tänkte jag inte. Den dag jag fyllde 21 (och blev myndig) slutade jag och packade min koffert för att resa till Wien där jag stannade ett år som elev vid Graphische Lehr-und Versuchsanstalt. Jag älskade Wien och hade gärna stannat längre, men mot alla odds hade jag kommit in på Gewerbeschule i Basel, skolan som ansågs vara den bästa väster om Järnridån.

Att komma från Wien, den gamla kejsarstaden för Österrike-Ungern, vim­ lande av beväpnade soldater från ockupationsmakterna Sovjet och USA, Storbritannien och Frankrike till den väldisciplinerade, effektiva och armbågs­ vassa gränsstaden Basel var som en kalldusch. Kontrasten mellan fattigdom, på gränsen till armod men ändå genomsyrad av ett djupt rotat kulturliv och pen­ ningstark självmedvetenhet var nästan mer än jag klarade av. Schweiz hade ju

varit det säkra bankfacket mitt i ett brinnande, lidande och sönderbombat Europa – och det visste de. Grannländer. Med samma språk: tyska. Från den svenska skolans spetsiga nordtyska till mjuk wienerdialekt till rotvälsk schwitzerdytz. Men visst gick det bra så småningom, även med språket. Numera lär de flesta tala engelska vid Gewerbeschule.

Armin Hofmann var den förste jag mötte av mina blivande lärare. I samråd med honom och rektorn byggdes mitt schema upp. Jag hade sökt som special-elev. Så här blev det: *Skrift*: Theo Ballmer och Armin Hofmann, totalt 20 timmar i veckan. *Typografi*: Emil Ruder. *Grafik*: Armin Hofmann, Donald Brun och Theo Eble. Vad läraren i figurteckning och illustration hette säger jag inte, men med hjälp av sin elaka tunga lyckades hon ta käl på min tecknarglädje för gott. Trots att en professor vid Graphische avkrävt mig löftet att fortsätta min bana som porträttecknare. (Självporträttet ovan, det enda undantaget, gjordes vid ett återbesök i Wien sju år senare.) På grafikerlinjen var vi endast två utländska elever till stor skillnad från Leif Thollanders 70% utlänningar två och ett halvt år senare.

För herrarna Brun och Eble liksom för Hofmann gällde tillämpningsövningar med affischer, annonser och bokomslag. Herr Brun hade gjort sig ett namn genom sina välretuscherade (typiskt för 50-talet) skuttande lamm på onaturligt gröna sluttande alpängar. Alltid tillmötesgående och klok nog att låta mig använda bokstävernas formelement i individuella uppdrag med krav på en nästan hysterisk noggrannhet i utförandet. Eble var som person något av Bruns motsats, endast det omutliga kravet på skärpa i form och linje hade de gemensamt. Den tålmodsprövande och minst sagt långtråkiga skolningen är jag i efterhand mycket tacksam för.

Theo Ballmers sätt att undervisa var för mig personligen den värsta eklut jag kan tänka mig. Alltid klädd i en lindrigt ren, vit arbetsrock och hög som ett kyrktorn traggade och tränade han mig i de viktigaste milstolparna i vår skrifts historia och alldeles särskilt i hans egen tolkning av den italienska kursiven. Jag hörde ekot av hans röst när jag somnade och när jag vaknade: *strenger, straffer*, strängare, stramare. Det var fasthet och styrka i handleden som var elementärt, rörlighet i fingrar, armbåge och axelled. Och att aldrig, aldrig nånsin ändra pennspetsens vinkel mot skrivlinjen. Jag övade 4 – 5 timmar varje söndag för att någon enda gång få höra ett litet erkännande. Men ick! Inte minsta antydan om att jag gjorde framsteg. Jag tränade och grät och slet och var på väg att ge upp var och varannan vecka bara för att slippa höra hans eviga *strenger, straffer*.

En paus i den refrängen kom när han gav mig tre bokstäver som han själv hade tecknat. Uppgiften var att med dem som utgångspunkt göra ett komplett versalalfabet med full formkonsekvens. All information jag behövde fanns i de tre bokstäverna. Inte en kommentar under arbetets gång och inte när jag lämnade det färdiga resultatet heller. Vilken prövning denna supernyttiga uppgift var! Inte förrän jag tog adjö för att lämna skolan fick jag min dom: ni är en av de bästa jag haft. Det har varit en duktig svensk här förut, han hette Forsnånting. Karl-Erik Forsberg? frågade jag försiktigt. Ja just det ja. Ni tycks vara gåvade däruppe i Norden fastän ni bara är embryon.

Så här knycklig ville herr Ballmer att kursiven skulle vara. Inte undra på att jag grät. 1954.

Om inte Armin Hofmann också hade varit min lärare i skrift hade jag nog givit upp långt innan Ballmer "godkänt" mig. Under hans ledning utvecklades mitt sätt att skriva humanistantikvans versaler och gemener. Han gav lätta antydningar om att jag kunde skriva dem med en annan teknik än tidigare och att balansera proportionerna bättre. På sina rundvandringar under övningspassen stannade han upp och lät höra ett lågmält bra eller kanske lite så istället. Lugnt, avspänt. Under hans lektioner flöt pennen utan ansträngning och med förnyad iver. När det gällde tecknandet av bokstäver var han lika sträng som noggrann. Det var av honom jag lärde mig att en tiondels millimeter kan vara ett ganska stort mått även när bokstävernas x-höjd är sju-åtta centimeter.

Vid höstterminens mitt nämnde Hofmann att han inte hade någon undervisning på lördagar och att han tänkte ägna några av dem åt att se utställningar och nyuppförd arkitektur runtom i landet. Så om jag var intresserad kunde jag få följa med. Om jag var! Det blev intensivundervisning under dessa utflykter på svindlande alpvägar i hans lilla Volkswagen. Ivriga diskussioner, nya kunskaper, ömsesidigt utbyte. Se! Iakttå noga! Studera helheten. Gå in i detaljerna. Se helheten igen. Lägg märke till förändringen i seendet! – Under dessa utflykter duade vi varann, något som var helt otänkbart i skolan.

Uppgifterna var alltid individuella och blev med tiden allt friare. Armin Hofmann hade en förmåga att se potentialen hos varje enskild elev, att både uppmuntra och kritisera varsamt så att ingen tappade modet. Under vårterminen 1954, min sista, utlyste schweiziska guldsmedsförbundet en affischtävling mellan skolorna i Zürich och Basel. Och i sista minuten hann jag lämna in mitt förslag innan jag begav mig på väg hem till Sverige via Louvren i Paris och Rijksmuseet i Amsterdam.

Löpande text, skriven med bredpenna enligt normen.

Hela världen är en rad av underverk, men vi är så vana vid dem, att vi kallar dem vardagsting.

H. C. Andersen

Kursiven som jag själv vill ha den, 1986.

Emil Ruder var lika kunnig och krävande som de andra lärarna, dessutom temperamentfull. Som Leif Thollander berättade i förra Bladet handlade det för grafikereleverna mest om formgivning av brevpapper, visitkort och liknande. Det gällde bl a att lära sig skissa precis rätt storlek för 8, 10 respektive 12 punkt i ett givet typsnitt och sedan gå ut i det välförsedda skolsätteriet och provsätta med blytyper. Om det inte stämde vid jämförelse fick man skissa om tills man kunde. Sedan skulle man lägga tillbaka (lägga av, heter det på svenskt fackspråk) de små blystavarna i rätt fack i sättkastan. Den teoretiska undervisningen i skrift- och typhistoria var lika noggrann som den praktiska.

Får jag berätta en egotrippad skröna?

En tid efter det Ruder hade tagit oss med på studiebesök till Stempels stilgjuteri i Tyskland ringde en herre och bad att få bjuda mig på middag. – Ursäkta men det måste vara ett misstag, jag känner er inte. – Jag förstår, men nej nej, herr Ruder har sagt att ni är den enda kvinnliga elev han haft som är intelligent.

w x x y y z z å ä œ &)

Hoppсан, tänkte jag, det måste bero på att tjejerna i det här landet aldrig vågar öppna mun. Tanken var nog inte obefogad.

Efter den mycket konventionella trerättersmiddagen ställde sig värdinnan under kristallkronan för att bli tackad för maten. Damerna bjöds till salongen för intagande av kaffe och likörer, herrarna till biblioteket för kaffe, cognac och cigarrer. Jag drog mig mot salongen. Diskret kom värden och tog mig under armen: fröken Anckers. ni är inbjuden som *herr* Anckers. Välkommen till biblioteket. Endast på detta sätt kunde jag ges tillfälle att se hans exklusiva boksamling, hela tiden titulerad herr. Hoppas att schweiziskorna blivit mer talföra sedan de fått rosträtt, sist av alla i Västeuropa.

Mitt privata umgänge fann jag lustigt nog mer bland sångare än bland mina skolkamrater. En svenska som varit elev vid Musikaliska Akademin i Wien hade fått sitt första fasta engagemang vid Baseloperan. Runt oss samlades ett litet gäng av hennes kollegor i förskingringen. Tillsammans firade vi en exotisk svensk jul med sill och ansjovis, kaviar och knäckebröd i mitt inackorderingsrum hos den förtjusande änkan efter en landsortspräst.

Resan hem kändes ganska nervös, min utbildning var avslutad, nu gällde det att pröva vingarna, skulle det finnas några jobb för mig? Det blev rivstart. Därhemma väntade ett brev: jag hade vunnit affischtävlingen. Emil Ruder hade förstorat min skiss till 70x100-format och satt texten så perfekt som bara han kunde. Tack. Tack alla för starka minnen och användbar kunskap.

Leif Thollander

När jag första gången såg honom skriva handstil stod jag som förtrollad. Aldrig hade jag sett någon samtidigt skriva så snabbt, tydligt och snyggt. Det var så jag ”upptäckte” *Leif Thollander (1931 –)*. Liksom de följande av oss som sätter bokstäverna och deras användning i fokus hade Leif en omfattande utbildning innan han for till Basel. Mer än så, han började om från början.

I kappsäcken hade han först ett år som praktikant i sätterier och tryckerier för att kunna komma in på Grafiska Institutets 2-åriga utbildning. Samtidigt som Leif prövade in på GI sökte han till Konstfacks 2-åriga kvällskurs på linjen för Reklam- och Bokkonst, nuvarande Grafisk Design och Illustration (GDI). Han kom in på båda och fullföljde de två utbildningarna parallellt. Helgerna ägnades Skansens *Officina Typographica* och somrarna åt fortsatt praktik på sätterier.

*Leif tecknad under Baseltiden
av Ruffa Alving.*

Leifs goda handstil
visar sig i ee cummings
50 dikter.

dom grabbarna har nigen stil
dom raggår fnask som ska ha smäll
dom ger väl blanka fan i stan
dom gånger tretten på en kväll

Den prestigefyllda Baselskolan börjar med en ettårig obligatorisk förkurs, som i likhet med de följande åren omfattar höst, -vår -och sommartermin. I förkursen deltar sökande till flera av skolans olika linjer för att sedan sorteras ut – eller in. Av de c:a 45 aspiranterna blir 10 kvar till de yrkesinriktade utbildningarna.

Innehållet i denna förkurs liknar Leif vid avancerad pappslöjd, till del inspirerad av Bauhaus- och Montessoripedagogiken. Vad det handlar om är att lära sig behärska verktyg och material, alltifrån penna och pensel, hammare och spik, såg och mejsel till stämjärn och linjal; papper, trä, gips, sten och glas. Hantverksskickligheten är primär för kommande yrken och några genvägar finns inte.

Färgläran är också vital med noggranna övningar i att lära känna de olika kvaliteerna i grundfärgerna rött, gult, grönt och blått och att kunna blanda dem till ett komplett rent spektrum och ett med inblandning av svart och/eller vitt. Sedan arrangera dem i exakta rutnönster med förskjutning från kallt till varmt och från lätt till tungt.

Grundläggande geometriska formövningar med hjälp av passare och vinkelhake: från kvadrat till kub, från triangel till kon och från cirkel till sfär samt kompositioner med dessa grundelement, 2- och 3 dimensionellt. Arbeta rent och exakt utan spår av suddande eller överflödigt lim. Därefter mer komplicerade konstruktioner, som t ex att bygga lyktor, göra masker och skissa kläder till karnevalen.

Fastnachten ja! Hur skulle de småborgerliga Baselborna kunna stå ut med sig själva och varann om inte Karnevalen fanns? Den bryter ut klockan 04.00 då varje kvarters skrå av pipare och trummare drar ut på gatorna för att sedan oavbrutet spela den gamla romerska stridsmusiken dygnet runt. Efter några timmar trodde jag, Kerstin, att jag skulle bli tokig av oväsendet. När det upphörde exakt tre dygn senare visste jag att jag skulle bli tokig av tystnaden.

Vad vore en karneval utan maskerader, dans och skådespel? Människor förklädda till jättestora lyktor och färggranna monster är tradition, annars duger det mesta bara det syns och hörs. Herr Ballmer mötte jag helt klädd i rött, hopande på ett ben och galande som en tupp – men det kan jag väl inte komma ihåg! För med det som händer och sägs under Fastnachten är det som med hårdsmältan i Harrisburg i Tage Danielssons monolog: det har nog egentligen aldrig hänt. Basels säkerhetsventil: vad som än har setts och vilka äre kränkningar som må ha framförts under karnevalen skall glömmas i samma minut som pipor och trummor tystnar och får sedan aldrig berättas eller påminnas om. Utom när det gäller verkliga brott förstås.

Svenska trollförmler

Textad boktitel.

Leif Thollander hörde till de kvarvarande efter förkursens hårda utgallring. För alla elever på grafikerlinjen gällde mycket teckning, av objekt, av inom- och utomhusmiljöer, landskaps- och reportageteckning samt illustration. Fotografering, skrift och typografi hör självklart också dit, liksom konsthistoria och tyska, det sista obligatoriskt enbart för hemmaeleverna. (I nästan alla europeiska konstskolor ingår studier i det egna språket under hela utbildningstiden.)

Ibland jobbade (och det är nog fortfarande så) eleverna ur alla tre årskurserna tillsammans, ibland ur två klasser eller i grupper som koncentrerade sig på ett eller ett par ämnen. D v s man kan specialisera sig på ett ganska tidigt stadium och på så sätt röra sig mellan de olika ämneslärarna.

Leif hade alltså, om hans lust och fallenhet varit annorlunda, på grafikerlinjen lika väl kunnat utbildas till tecknare, illustratör som till kalligraf. Men nu var, och är det typografi som ligger närmast hans hjärta och hand. En typografi som rymmer stor kunskap om och förståelse för att god typografi måste utgå från både goda bokstavsformer och känslighet för textens innehåll. Behöver det sägas att Emil Ruder var hans stränge lärare i typografi.

Leif Thollander kallar sig *typografisk* formgivare för att markera att det är med bokstäver och bokstävers sammanställning han arbetar, till skillnad från grafiska formgivare som ofta fogar samman bilder och textmassor. Det är i för-

*Omslagen är inspirerade av El Lizzitskij och Henri Matisse från dennes jazzperiod.
Typsnitt Akzidenzgrotesk.*

sta hand som bokformgivare och genom utvecklandet av typografiska program som Leif gjort sig känd och därav erhållit Berlingpriset.

För att sammanställa bokstavselement och textmängder, för att kunna behärska bredpennan väl och kunna skriva snabbt och snyggt och dessutom med penna och pensel kunna forma utsökta bokstäver krävs... Just det! Utbildning, hängivenhet och övning, övning, övning. Att Baselskolan med sina framstående lärare har varit av stor betydelse för att Leif kan allt det där är inte att ta miste på – utom när det gäller handstilen.

Det vore lätt att tro att Theo Ballmer var hans viktigaste lärare i skrift, men så var det inte. Ballmer hade börjat åldras och hans glansperiod tycktes vara förbi. Istället var det den mångsidige Armin Hofmann som var den ledande läraren i skrift och bokstavsbyggnad. Till en början tränade han sina elever i en textning liknande den grekiska lapidarskriften för att stabilisera skrivrytmen. Den goda handstilen hade Leif tränat in långt tidigare med hjälp av George Thomson´s Better Handwriting, den första av alla de böcker om skrift och kalligrafi som han köpt för varje sparad krona sedan 1951.

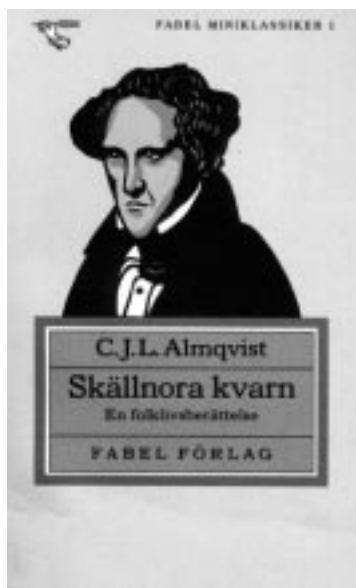
År 1961 var så Leif Thollander färdigutbildad efter sina fyra år vid Gewerbeschule, med undantag för sommarterminerna då han for hem till Sverige för att tjäna ihop pengar till nästa höst -och vårtermin. Bra betalt fick han för nattarbetet som stereotypör på Svenska Dagbladet, ett tungt jobb förstår jag av hans beskrivning.

Hur man trivs i en skola, särskilt i en skola utomlands, handlar mycket om vilken gruppgemenskap man är med och formar. Det var i första hand inte de "mossiga Baselborna" som Leif umgicks med. Möjligheten att finna vänner och likasinnade från flera länder hade ju skett när skolan öppnade sina dörrar för världen, främst tack vare Hofmanns och Ruders allt vidare internationella engagemang.

Det blev en väl sammansvetsad grupp med individer från när och fjärran som samlades kring en stående soppa i Leifs kyffe, eller i ölcaféet i 1300-talshuset tvärs över gatan. – Medlem i det mycket lilla Trotskistpartiet var Leif också. Av den anledningen var han tvungen att varje vecka anmäla sig hos främlingspolisen som trodde att han var spion. Det var han inte, däremot engagerade han sig i kampen mot svensk atombomb.

Just nu undervisar Leif på Konstfackslinjen GDI i ämnet typografisk formgivning. Till detta ändamål, och för kommande utbildning, har han sammanfattat sina kunskaper i fyra kompendier. Hoppas att de kommer ut i bokform så att många kan få ta del av det rika materialet, även utanför Konstfack. Förläggare borde inte saknas.

Kerstin Anckers

I nästa nummer är det Dan Jonssons och Örjan Nordlings tur att porträtteras. Kanska blir det också litet dagsfräsch information om Allgemeine Gewerbeschule i Basel.